

ÖLVECZKY ANNA

A LETT KÖZTÁRSASÁG ÁLLAMPOLGÁRSÁGI POLITIKÁJA 1989–2009

Lettország lakosságának 59,3%-át alkotják lett nemzetiségűek, a fennmaradó 40,7%-nyi lakos valamely kisebbséghez tartozónak vallja magát. Néhány vidéken, és főként a fővárosban, a kisebbségek vannak többségben. Lettország 1991-ben helyreállította függetlenségét és deklarálta jogfolytonosságát a két világháború közötti független Lett Köztársasággal. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az 1922-es alkotmány lépett életbe a posztszovjet államban. Az ország állampolgára az lehetett, aki a szovjet megszállás előtt az volt, és azok leszármazottai. A 2009. év elején mért adatok szerint az ország 2 261 294 lakosából 356 977 fő nem állampolgára sem Lettországnak, sem a világ más országának.¹ Hontalan, illetve a Lett Köztársaság által megteremtett kategória értelmében, „nem-állampolgári” státuszú. Arányaiiban ez a tény annyit jelent, hogy az állandó lakosok 82,13%-a élvez állampolgári státuszt, 15,79% „nem-állampolgári” besorolásban van, a fennmaradó 2,08% valamely más ország állampolgára, a legtöbb, 1,31% az Orosz Föderációé.

Az indíttatást a témaválasztáshoz és iránymutatást a kutatáshoz a következő, Miklósi Zoltán tanulmányában fellelt mondatból merítettem: „A valamely állam területén életvitelszerűen élők halmaza és az állampolgárok halmaza közötti, huzamosan fennálló eltérés morális szempontból elfogadhatatlan.” Amennyiben az állam elfogadja egy személy tartós jelenlétét a területén, úgy az állampolgárrá válás perspektíváját is meg kell nyitnia előtte.² Ennek az aktusnak az elmaradása a lett kisebbségpolitika, illetve állampolgársági politika legnagyobb hiányossága. Lettország állampolgársági politikája a restauráció logikájára építve dolgozott ki nemzetkonceptiót, melyből kizárt minden „szovjet emigránst”, mivel azok beépítése a néptestbe felbomlasztotta volna a jogfolytonosságot a két világháború közötti köztársasággal.³

Miklósi Zoltán idézett megállapításai döntően a bevándorlási politikához kapcsolódó állampolgári intézkedésekre reflektálnak. A terminológiai anomáliát céltudatosan állítom középpontba. A vita, hogy a Lettország területén életmódszerűen élő, a lakosság majdhogynem felét kitevő nem lett nemzetiségű csoportokat kisebbségként vagy bevándorlóként kell-e számon tartani és kezelni, még nem zárult le.

Nils Muižnieks szerint a lett politika nehézségekbe ütközött, amikor konszenzust próbált kialakítani egy koherens, hosszú távú, orosz kisebbségeket

érintő politikával kapcsolatban. A konszenzus hiányában következetlen, el-lentmondásokkal teli, átmeneti nemzetközi nyomásoknak engedő politikát folytatott.⁴ Az állampolgárság szabályozásával kapcsolatos döntéshozatali folyamat elemzésem fő tárgya, különös hangsúlyt fektetve a függetlenség előestéjének etnikai hangulatára, mely érvelésem szerint bizonyítja az állampolgárságról hozott döntések tévességét.

A függetlenségi mozgalmak és az etnikai kérdés

A függetlenség kivívását célul kitűző mozgalmak 1987-ben kezdtek igazán aktivizálódni. Ebben az évben a lett társadalom nagy része felébredt „Csipkerózsika-álmából” és részt vett a Függetlenségi Emlékműnél tartott szovjet-ellenes tüntetésen. Az álom metafora nem véletlen, a lett történetírás ezt nevezi a harmadik nemzeti ébredés, a „national awakening” kezdetének, mely 1987-től 1991-ig tartott. Ennek keretében került sor két tömegmozgalom megalapítására, anélkül, hogy azokat a szovjet hatóságok elfojtották volna. Az egyik az LNNK (Latvijas Nacionālās Neatkarības Kustība – Lett Nemzeti Függetlenségi Mozgalom) volt Edvards Berkļavs, nemzeti-kommunista vezetésével.

A mérsékeltbb irányt az LTF (Latvijas Tautas Fronte – Lett Népfront) képviselte. Egy év alatt 250 000 emberre duzzadt a mozgalom tagjainak száma. Célja kezdetben egy széleskörű gazdasági és politikai autonómia elérése volt a Szovjetunió belül.⁵ A mozgalom olyan elveken alapult, mint az igazság, szabadság, kollektív jogok, melyek a leginkább alkalmasak voltak a lakosság különböző etnikumainak egyesítésére a szovjet rezsim elleni tiltakozásban.

A Lett Kommunista Pártnak is reagálnia kellett a történésekre saját túlélése érdekében. Rendeznie kellett számos kérdést magában, többek között, hogy hogyan kívánja interpretálni a történelmet, a lett-országi kapcsolatokat, továbbá, hogy hogyan viszonyuljon a lett függetlenségi törekvésekhez. A kérdések megválaszolása szakadáshoz vezetett a Kommunista Pártban. 1988-tól kezdve a Kommunista Pártnak reform- és konzervatív szárnya alakult ki, a párt ténylegesen 1990-ben szakadt szét. Az LTF-fel kooperáló reformista szárny döntően lett nemzetiségűekből állt, míg a lojalisták szláv származásúak voltak. Az LTF-kongresszuson részt vett küldöttek 24%-a volt kommunista párti 1989-ben. (Az LTF alternatívájának szánták a lojalista kommunisták az Interfrontot, melynek tagjai között az idősebb orosz ajkúak és a hadsereg nyugalmazott katonái egyesültek.)⁶

Az etnikai kapcsolatok „mézeshetei”

1989 februárjában a legradikálisabb politikai aktivisták felállították az Állampolgárok Tanácsát, amely elkezdte összeírni azokat, akik 1940 júniusa előtt Lettország állampolgárai voltak, és az ő leszármazottaikat. A Tanács ötlete mögött az az ideológia húzódott, hogy csak a regisztrált lakosok vehetnek majd részt a választásokon. Az állampolgárok mozgalma gyors szakítást vizionált a Szovjetunióval, és ebben eltérő véleményen volt az LTF-fel. Végül megegyezett a két platform. A Legfelsőbb Szovjet választását megtartották, a választáson minden lakos szavazott.⁷ Az LTF vállalta, hogy győzelem esetén legfőbb küldetésének a függetlenség helyreállítását tekinti. Az LTF győzött, 134 helyet szerezve a 200-ból a Lett SZSZK Legfelsőbb Szovjetjében. A győzelmet a nem lett nemzetiségű lakosok LTF-et, és ezzel a függetlenséget támogató vokasai tették lehetővé. Brigita Zepa szociológus felmérései azt mutatják, hogy a lett nemzetiségűek 85%-a, míg a nem lettek 26%-a szavazott a független Lettorszagra.⁸ 1990. május 4-én a Legfelsőbb Szovjet elfogadta a deklarációt a Lett Köztársaság függetlenségének helyreállításáról, melyet 138 képviselő támogatott, ebből 134 LTF-tag volt. Nem vett részt a szavazáson 57 konzervatív kommunista, és az Interfront tagjai is kivonultak. Pabriks azt írja, a siker meglepetésszerű volt, tekintettel arra, hogy ekkor Lettország lakosságának csaknem fele nem lett nemzetiségű volt.

Egy héttel a szovjet katonák és tankok litván tévéállomás elleni, 14 halálos áldozatot követelő támadása után, 1991. január 20-án, Rigában is bevetésre kerültek az OMON⁹ csapatok. A szovjet rendőrség különleges egységei megtámadták a Belügyminisztérium épületét. Dainis Ivans, a Legfelsőbb Szovjet tagja, lett és orosz nyelven szólított fel a kormányzati épületek védelmére. Riga utcáira tízezrek vonultak ki, barikádokat építettek felkészülve az „ostromokra”. A tűzharcokban öten életüket veszítették, tizenketten megsebesültek. Szembetűnően sokan voltak az orosz ajkúak a barikádokon. A sajtó a következő szalagcímekekkel tudósított az eseményekről: „Lettek és oroszok – egyazon oldalon!” „Mindenki együtt – a militarizmus ellen!” „Lettország népe Moszkva lettországi ügyekbe való beavatkozási kísérlete ellen.”¹⁰

Pabriks keserűen vonja le a konzekvenciákat. Az orosz ajkúak válaszütt előtt álltak, hogy a kommunista reakciót vagy a lett nacionalizmust támogassák. Tekintettel arra, hogy a lett nacionalista politika ebben az időszakban mutatott demokratikus és liberális értékeket is, az orosz ajkúak a kevésbé „ördögít”, a lett függetlenségre törekvőkkel való együttműködést választották.

1991 márciusában tartották a referendumot Lettország függetlenségéről. A részvételi arány 87,56%-os volt. A nem lett nemzetiségűek ekkor az összlakosság 48%-át tették ki. A választáson nemzetiségre való tekintet nélkül mindenki részt vehetett. Lettország függetlenségére a lakosság 73,68%-a szava-

zott igennel. Ez az eredmény arra enged következtetni, hogy az orosz ajkúak között is voltak, akik a függetlenségre szavaztak.

John Ginkel említi tanulmányában, hogy az igen szavazatok etnikai megoszlását azért lehet nagyságrendileg megbecsülni, mert két nyelven, két különböző szavazócédulát nyomtattak. Választási megfigyelők arról számoltak be, hogy a kitöltött orosz nyelvű szavazócédulák 60%-át az „igenek” tették ki. Megállapítható, hogy az orosz ajkú lakosság hozzásegítette Lettországot függetlenségének visszaállításához.¹¹ Brigita Zepa lett szociológus felmérései a függetlenné válás támogatásáról a lettek körében 1989-ben 55%-ot, 1991-ben 94%-ot mutatnak. Az orosz ajkúak között ugyanez az arány 1989-ben 9%, három évvel később már 54%.¹² Még ha Ginkel okot is ad arra, hogy becslését szkepszissel fogadjuk, Zepa mérsékeltebb számai tükrében is „mézeshekként” értékelhetjük az 1988–1991-es időszakot. 1991 októberétől tekinthető ez a kapcsolat hivatalosan is „elhidegültnek.”

Az állampolgársági törvény megszületése

A függetlenség helyreállítása utáni első választásokon, 1993-ban már 23 párt indult. „A politikai pártok olyan gyorsan szaporodtak a posztszovjet Lettországbán, mint a gombák a meleg, őszi eső után.”¹³ A '90-es években Lettország politikai élete két fő törésvonal mentén szerveződött : az első a függetlenség kérdése, a második, élesebb pedig az etnikai kérdések mentén jött létre. A pártalapítások időszakában fontos volt az etnikai kérdésekben való nyílt állásfoglalás. Minden párt retorikájában szerepelt a keményvonalas bánásmód a szovjet migránsokkal szemben, mely biztosítja a nemzeti függetlenséget csakúgy, mint a lettek kollektív identitását. Kezdetben az „igazi hazafiság” bizonyítása csak egy konzervatív kezdeményezésnek tűnt az állampolgárságot illetően, később a konzervatív álláspontok a nyelv és oktatáspolitikában is szimbólummá váltak. 1991-ben a nacionalisták és az egykori reformkommunisták is a kizáró állampolgársági politika mellett tették le voksukat, mely a politikai szerepvállalás lehetőségét a független Lettország állampolgáira korlátozta.

A nemzet definiálása

1991. október 15-én fogadta el a Legfelsőbb Tanács a határozatot az állampolgárság visszaállításáról és a honosítás alapelveiről, melynek értelmében azok, akik a két világháború között lett állampolgárok voltak, és leszármazottaik is, lett állampolgárságot kaptak. A törvényhozók ígéretet tettek arra, hogy kidolgozzák a honosítás folyamatának irányvonalait azok számára,

akik nem szereztek automatikusan állampolgárságot. Ez a csoport a háború után betelepedetteket és azok leszármazottait jelentette.

A regisztrációról szóló, 1991 decemberében meghozott törvény tulajdonképpen az említett határozat technikai lebonyolítását szolgálta. Mindenkit regisztrálni kellett, aki több mint három hónapja tartózkodott az ország területén, illetve a külföldön élő lett állampolgárokat is. Az összeírás során meg kellett jelölni azokat, akik 1940. június 17. előtt lett állampolgárok voltak és a közvetlen leszármazottaikat is. Az ilyen állampolgársággal rendelkezők azután új útlevelet kaptak. Ezekkel a rendelkezésekkel kialakították az állampolgárok és a nem-állampolgárok csoportját. Mintegy 740 000 ember maradt bizonytalanságban jogi státuszát illetően az állampolgárság megszerzésének feltételeit lefektető törvény 1994-es elfogadásáig.

1992-ben felállt az Állampolgársági és Bevándorlási Hivatal. Az ő feladatuk volt regisztrálni a lakosságot, kontrollálni a bevándorlást. 1992 és 1995 között ez a hivatal a hiányos törvényi háttér miatt több esetben sajátos döntéseket hozott.¹⁴ Sokak regisztrálási kérelmét megtagadták, megvádolva az illetőt a Vörös Hadsereghez fűződő kapcsolatokkal. Az esetek nagy nemzetközi felháborodást keltettek, az Európai Emberi Jogi Bíróság elé került nem egy ügy. Egyes sérelmek elcsitultak, miután az orosz hadsereg 1994 augusztusában kivonult Lettországból. Az orosz ajkúak viszont bizalmatlanok kezdtek lenni a lett hatóságokkal szemben.

A törvény vitája egybeesett az orosz hadsereg kivonásáról és a skrundai radarállomás felszámolásáról szóló tárgyalásokkal is. Az Orosz Föderációval folytatott megbeszélések az EBESZ asszisztálásával zajlottak. Max van der Stoel, az EBESZ nemzeti kisebbségekért felelős akkori főbiztosa ajánlásokat fogalmazott meg a készülő állampolgársági törvénnyel kapcsolatban. Ebben világos intézkedéseket várt, engedékenyebb, az európai normáknak megfelelő nyelvismereti és helyben lakási normákat.¹⁵ Azt is javasolta, hogy a Lettország területén született gyerekeknek honosítás nélkül adjanak állampolgárságot, és mentsék fel a nyelvi vizsga alól a 60 évnél idősebbeket. A javaslatokat tartalmazó levelet a Legfelsőbb Tanács külügyminiszterének címezték, aki azt azzal az indokkal utasította vissza, hogy az állampolgárság kiterjesztéséről csak az 1993 júniusában megválasztandó parlamentnek van joga dönteni.

1993-ban az állampolgárok megszavazták az új Saeima tagjait. Ennek a törvényhozói ciklusnak volt a feladata, hogy szabályozza azon lakosok státuszát, akik nem nyernek automatikusan állampolgárságot, és hogy meg szabja a honosítás feltételeit. Bár néhány politikai erő elodázta volna még a kérdést, fontos volt dönteni, hiszen az Európa Tanács az állampolgársági törvény elfogadásához kötötte Lettország felvételét. 1993 szeptemberétől parázs viták zajlottak a parlamentben az előterjesztésre kerülő öt állampolgársági törvényjavaslatról. Első olvasatban november 25-én fogadták el a törvényt,

annak ellenére, hogy 23 képviselő jelezte, semmilyen kezdeményezést nem hajlandó támogatni, amely az állampolgárok körének kiterjesztésére irányul. Még a mérsékelt, ellenzéki SC (Saskanas Centrs – Harmónia Párt) is amellett érvelt, hogy ne járjon automatikusan állampolgárság, nyelvtudáshoz és alkotmányos ismeretek meglétéhez kötötték volna. Csak néhány képviselő hivatkozott nemzetközi normákra, de a vita döntően a belföldi demográfiai kérdések körül forgott.

Max van der Stoel 1993 decemberében ismét a külügyminiszterhez fordult. A restriktív állampolgársági politikával kapcsolatban megfogalmazta, hogy ha a nem lett állampolgárok többségétől megtagadják az állampolgárság megszerzésének lehetőségét, azzal Lettország demokratikus berendezkedése válik megkérdőjelezhetővé. Azt javasolta továbbá, hogy a csoportokra kidolgozott honosítási menetrend helyett inkább az döntsön, hogy adott egyén mióta lakója Lettországnak. 1994 júniusában az Európa Tanács jelezte, hogy szükséges a törvénytervezet módosítása, mivel így nem válhat Lettország a szervezet tagjává. „A lett politikai elit jelentős része kizárólagos nacionalizmusától felajzva, vonakodva fogadta a nemzetközi standardokat, és úgy vélte, ezek betartásával nagy árat kellett fizetni a nyugati országokkal való jó kapcsolatokért.” A nacionalista ellenzék már a belügyekbe való beavatkozással vádaskodott.¹⁶

Az úgynevezett Poulsen-kutatás 1991–92-ben készült, és az állampolgársági modellek támogatottságát mérte a teljes lett lakosság körében. Az eredmény alapján a lett nemzetiségűek 46%-a, az orosz nemzetiségűek 12%-a egyetértett azzal, hogy állampolgárságot csak az egykori lett állampolgároknak és azok leszármazottainak kellene kapniuk. A lettek 23%-a és a migránsok 4%-a teljes egészében támogatott volna egy olyan megoldást, hogy a bevándorlók térjenek haza. Elfogadhatónak tűnik az a megállapítás, miszerint ezek a válaszadók a nacionalista tábor támogatói közül kerültek ki. A mérsékelt irányzat támogatói között a lettek 81%-a, az oroszok 29%-a teljesen egyetértett azzal a javaslattal, hogy állampolgárságot csak az szerezhet, aki bizonyítja lett nyelvtudását, ismeri a történelmet és az alkotmányt, valamint lojális az országhoz. Az az állítás, hogy minden állandó lakosnak meg kell adni az állampolgárságot, 20%-os támogatottságot élvezett a lettek, 60%-osat az oroszok körében.¹⁷

A *Diena* – a legnagyobb példányszámú lett napilap – 1993. október 7-i számában lett szociológusok által készített hasonló felmérés eredményeit mutatta be. A legtöbben a mérsékelt tábor, az LTF és a reformkommunisták által programra tűzött verziót preferálták, amely mindenkinek lehetővé tenné az állampolgárság megszerzését, amennyiben az illető bizonyos ideje az ország területén tartózkodik, bizonyítja lett nyelvtudását és az ország iránti lojalitását. Ezt a lettek több mint fele, mintegy 53%-a, az orosz ajkúak egyharmada támogatta. Ezzel szemben a radikális lett megoldást, mely úgy adna csak le-

hetőséget az állampolgárság megszerzésére, hogy a lettek és a lívek aránya az állampolgárok 75%-át tegye ki, a lettek 39%-a, az orosz ajkúak 3%-a tudta volna támogatni. A kisebbségeknek leginkább kedvező gyakorlatot, mely mindenfajta restriktió nélkül biztosítaná a lett állampolgárságot minden lakosnak, a nem lettek 61%-a, a lettek 3%-a vélte jó megoldásnak.¹⁸ A szélsőséges modellek támogatottsága természetesen kiugróan magas volt az érintett etnikumok körében. A legszélesebb tábor viszont azt a megoldást találta a legjobbnak, mely bizonyos feltételekkel ugyan, de mindenkinek lehetővé tenné az állampolgárság megszerzését.

A lett társadalom védelmére hivatkozó politika tehát nem vette figyelembe, hogy a lett nemzetiségűek mérsékeltbbek és toleránsabbak voltak, mint ahogy azt a rigai elit elképzelte. Szalayné Sándor Erzsébet szavaival élve: a „pszichológiai klíma” kedvezőbb volt, mint amelyet egy ilyen döntés megkövetelt volna.¹⁹

Az EBESZ főbiztosának ajánlásait ignorálva, az állampolgársági törvényt harmadik olvasatban fogadta el a lett parlament 1994. június 21-én, amit a nacionalisták túl liberálisnak tartottak. Ez a verzió évente 0,1%-os növekedést engedélyezett az állampolgárok számában. Guntis Ulmanis elnök, a nemzetközi nyomásnak engedve, visszaküldte a parlamentnek a törvényt. Az Európa Tanáccsal való újbóli egyeztetés és módosítások után 1994. július 22-én fogadták el a jogszabályt.

Az állampolgársági törvény rendelkezései

A törvény több kategóriára osztotta az állampolgárságért folyamodókat. Prioritást élveztek a lett nemzetiségűek, az állampolgárok házastársai és azok, akik jártak lett nyelviskolába. Olyan kategóriát is kialakítottak, amelynek tagjaitól megvonták az állampolgárság megszerzésének lehetőségét is. Az egyik kategóriába sem tartozó nem-állampolgárok honosításért külön menetrend alapján jelentkezhetnek. Ezzel az úgynevezett ablakrendszerrel váltották ki az első változatban még szereplő évenkénti honosítási maximumot. Az ablakokat 1996-ban indították, és 2003-ig tervezték a fenntartásukat, annak ellenére, hogy az EBESZ azt kérte, három év alatt fejeződjön be a honosítás folyamata.

A honosítási eljárás általános szabályai vonatkoztak a nem-állampolgárokra, akiktől nem tagadták meg az állampolgárság megszerzését. A jelentkezőnek tudnia kell a lett himnusz szövegét, le kell tenni az állampolgársági esküt, lemondani korábbi állampolgárságról, bizonyítani, hogy törvényes jövedelemmel rendelkezik. Az állampolgárság megszerzésének feltétele továbbá egy írásbeli nyelvi teszt és egy szóbeli lett nyelvű vizsga. A történelmi és alkotmányos ismereteket mérő vizsga írásbeli tesztfeladatokból és szóbeli részből áll.

Ezen felül több alcsoportra osztották a kérelemért jogosan folyamodókat: 1995-ben az állampolgárok családtagjai adhatták be kérelmüket, 1996. január elsejétől 2000-ig pedig a Lettországból születettek jelentkezhetnek honosításra. A fiatalabbaknak elsőbbséget biztosítottak. 2001 után már olyanok is fordulhattak állampolgárságért, akik Lettország területén kívül születtek.

A nem-állampolgári státuszt a *Volt szovjet állampolgárok jogállásáról, akik nem állampolgárai sem Lettországnak, sem más államnak* című törvényben szabályozták. Ez a jogállás tulajdonképpen a tartósan letelepedettek jogállásával azonos. Feljogosít nem-állampolgári úti okmányok kiváltására, melyet nemzetközileg is elismernek.²⁰ Nem választhatnak, nem választhatják őket sem a parlamentbe, sem pedig önkormányzatokba, a legtöbb köztisztviselői állást is csak állampolgárok tölthetik be. Földvásárlási joguk is korlátozott, csak úgy, mint munkavállalásuk a magánszektor egyes területein.

Kerek pecsétet ütöttek az útlevelébe azoknak, akiktől megtagadták a regisztrációt. Nem kaphattak nem-állampolgári státuszt sem a nyugalmazott szovjet tisztok, a KGB emberei, azok a szovjet uralommal szimpatizáló aktivisták, akik a függetlenség, a demokratikus rendszer és az állam hatalma ellen fordultak alkotmányosértő eszközökkel 1990. május 4. után. Nem válhatott a Lett Köztársaság állampolgárává az, aki fasiszta, sovinszta, nemzetiszocialista, kommunista vagy más totalitárius ideológiát propagált, illetve, akik etnikai vagy faji gyűlöletet, viszályt szítottak. Ez utóbbit a bíróságnak kellett eldöntenie. Olyan személytől is megtagadták a számbavételt, akire több mint egy éves börtönbüntetést szabtak ki szándékos bűnelkövetés miatt, ha az a bűntett a Lett Köztársaság jogrendje szerint is büntettnek számított az állampolgársági törvény hatálybalépésének idején. A „kerekpecsétesek” nem kaphatnak letelepedési, csak tartózkodási engedélyt, nem szerezhhetnek jogosítványt, ingyenes orvosi segítségnyújtásban sem részesülhetnek, nem kapnak szociális segílyt. A hatóságoknak sosem volt pontos adatuk arról, hogy tulajdonképpen hány embert érintett ez a döntés. A Miroslavs Mitrofanovs által szerkesztett könyv a hontalanokról úgy kalkulál, hogy 1993-ban a regisztrált lakosok és az összes lakos közötti különbség 160 000 fő volt.²¹

Nemzetközi szervezetek hatása a törvény módosítására

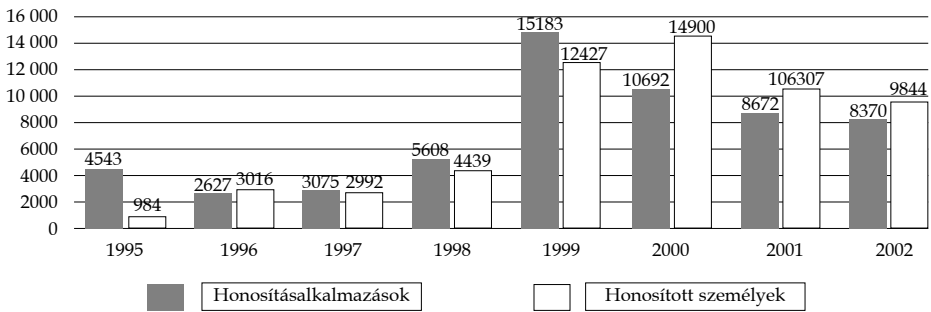
Értelemszerűen mindenki akkor folyamodhatott honosításért, amikor megnyílt az ablak, amihez ő is tartozik. A Honosítási Hivatal „ügyfélbarát hozzáállása ellenére” is passzívnak mutatkoztak az érintettek. A honosítási folyamat előrehaladásáról készült jelentések alapján nyomon követhető a honosítási „aktivizálódás”. 1995-ben, noha 4543-an jelentkeztek, csak 984-en tettek sikeres állampolgári vizsgát. 1998-ig összesen 6992 nem-állampolgár vált a Lett Köztársaság teljes jogú állampolgárává (*L. 1. sz. ábra*). A honosítási folya-

mat eredménytelensége miatt az EBESZ ismételten ajánlásokat fogalmazott meg a vizsgák könnyítésére és a honosítás díjának csökkentésére. 1996-ban, elismerve, hogy a törvény megváltoztatásához nem megfelelőek a politikai körülmények, azt kérte, függesszék fel az ablakrendszert.

1. sz. ábra

A honosításra jelentkezők és az állampolgárságot megszerzők száma évenkénti lebontásban (1995–2002)

Forrás: Naturalizācijas Parvalde. Annual report-2002 alapján

Egyre nagyobb nemzetközi nyomás nehezedett Lettországra, mikor kiderült, nem kapott meghívást az EU első bővítési körébe 1997-ben. Még abban az évben az Európai Bizottság multilaterális ügyekért felelős igazgatója kijelentette: annak ellenére, hogy az állampolgárság belügy, az EU-ba való belépésnek gazdasági és politikai költségei is lesznek, és ez nem valósítható meg a nem-állampolgárok ilyen magas száma mellett. Az Európai Bizottság úgy vélte, az 1994-es törvény alkalmatlan a fennálló probléma kezelésére.

Ulmanis elnök támogatta az ablakrendszer eltörlését. Krasts miniszterelnök kettős politikát folytatott, a háttérben együttműködést mutatott a nemzetközi szervezetekkel, miközben a médiában azt hangsúlyozta, nem lesz akadály a jelenlegi gyakorlat mellett kiállás a csatlakozási folyamatban. A törvény liberalizálására tett erőfeszítések megosztották a törvényhozás tagjait. A kormányfőt adó LNNK nem akarta vállalni Guntars Krasts döntését, hiszen a törvény liberalizálásával csalódást okoztak a bázisuknak. A miniszterelnök ellen bizalmatlansági indítványt nyújtott be saját pártja.

Utolsó olvasatban 1998. június 22-én került elfogadásra a jogszabály módosítása. A nacionalisták és szövetségeseik 38 képviselői aláírást összegyűjtve arra kötelezték az elnököt, hogy a törvény kihirdetését két hónapig tartsa vissza, és írjon ki népszavazást a törvénymódosításról. Az októberi referendumon az állampolgárok 53%-a az ablakrendszer eltörlésére szavazott, lehetővé téve ezzel azt is, hogy az 1991 után, nem-állampolgárok családjába szü-

letett gyerekek regisztráció útján, a honosítási eljárás lefolytatása nélkül kapják meg az állampolgárságot.

A törvény liberalizálásával megnyílt az európai integrációba vezető út Lettország előtt. Bosznay Csaba összefoglalása Helen M. Morris tanulmányáról az 1998-ban véghezvitt „lazítást” a „kizárás politikájától a polgári ideál felé történő váltásként” értékeli.²² Ez a törvény lényegében nem változtatott az 1994-ben bevezetett gyakorlaton. Intézményesített egy hosszú ideig fennálló különbséget az állam lakosságának két csoportja között, és ezt anélkül tette, hogy biztosította volna a „nem-állampolgároknak” a valós lehetőséget az állampolgárrá váláshoz. A jogszabály alapvetően a differenciálás és nem az integrálás elvén alapult. Az intézkedések negligálták az egy nemzet létrehozásának szükségességét a területen élő lakosságból, és a következő évekre konzerválták az állapotokat.

Igazolható-e a lett állampolgársági politikai gyakorlat?

Foglalkoztatja a kutatókat, hogy voltak-e egyáltalán területen kívüli etnonacionális csoportok, amelyek szerepet játszottak a Szovjetunió felbomlásában, a tagköztársaságok függetlenedésében. Az orosz ajkúak mozgósításának sikertelensége mögött azok szervezetlensége állt. Vebers is említi, hogy nem közösségként értelmezték magukat a bevándorlók. Ezzel szemben a tituláris nemzet erőfeszítései szervezettek voltak és kitartóak. Ennek eredményeképpen az orosz ajkú, állampolgárok közösségéből kizártak, az őket érintő korai döntésekre sem tudtak megfelelően, artikuláltan reagálni.²³

Artis Pabriks azt mondja, ami az állampolgársági törvényt illeti, nehezen igazolható a lett politika. Az állampolgársági törvény kidolgozásának elodázásától azt remélték, hogy minél több bevándorló hagyja majd el az országot. A regisztrációról szóló törvény kihirdetése után megnégyszereződött a kivándorlók száma, de nem érte el azt a mértéket, amit a politika remélt²⁴ (L. 1. sz. táblázat).

1. sz. táblázat

Kivándorlások és betelepülések Lettország területéről/területére 1990–1993

Év	Lettek	Oroszok	Beloruszok	Ukránok	Összes növekedés
1990	574	-2606	-965	-1285	-8706
1991	419	-5394	-1603	-1886	-10 769
1992	43	-27 332	-7070	-7531	-46 931
1993	382	-17 762	-3681	-3676	-27 884

Forrás: Pabriks 1996, 163. p.

Akik nem a kivándorlást, azok vagy a társadalomba való integrálódást vagy a politikai szervezkedést választották. Olyan kezdeményezéseket, mint a Nem Állampolgárok Uniója, nem regisztrált az Igazságügyi Minisztérium, tekintve, hogy a politikai tevékenységhez való jog csak az állampolgárokat illeti meg.

A többségi lét felelőssége

Miklósi Zoltán a nemzetállamok állampolgársági gyakorlatát bírálva a „liberalizálásuk” elleni érveket is felsorakoztatja. Így például egy ilyen „lazulás” gazdasági következményeit, mely szerint a bevándorlók rontják a „célországban” élők életszínvonalát. Meglátásai szerint azonban nincsen olyan társadalmi réteg, melynek kilátásai a nagyarányú, alacsonyan képzett bevándorlók miatt romlanának.²⁵ Az állampolgársági törvény, a lett nyelv államnyelvként való elismerése kétségkívül befolyásolta a munkaerőpiacot. A szándék az volt, hogy a köztisztviselők, bírók, számvetőszéki alkalmazottak csak állampolgárok lehessenek, e mögött azonban nem gazdasági célok húzódtak meg. Az orosz ajkúak nagy része továbbra is dolgozott, és csoportjuk nem homogén, kékgalléros munkásokból állt.²⁶ Elmondható, hogy Lettországnak nem állt érdekében, hogy mind a 740 000 nem-állampolgár, köztük rengeteg potenciális adófizető elhagyja az országot.

Egy kevésbé exkluzív állampolgársági politika ellen felhozható másik érv arról szól, hogy minden társadalomnak joga van kulturális sajátosságai és hagyományos életmódja megvédésére. Ez a szempont viszont döntően befolyásolta az állampolgársági politikát. Az imént említett érv többek között abból a szempontból is problematikus Miklósi Zoltán véleménye szerint, mert nem tisztázott, kikre terjed ki a „hagyományos életformához való állítólagos jog”, és főképpen, hogy hogyan határozható meg az idegen hatások köre, melyekkel szemben ez az életforma védelemre szorul.²⁷ Lettország definiálta azoknak a körét, akikre kiterjed ez a jog: mindenki, aki 1940 előtt gyakorolta a hagyományos életformát, vagy olyan családban nőtt fel, ahol magába szívta azt. Az idegen hatás, mellyel szemben védik a lett kultúrát és nyelvet, az orosz nyelv és minden, amit a Szovjetunió hozott magával. Ezeknek a hatásoknak a manifesztumait látja a lett politika és a közvélemény az orosz ajkú emigránsokban. A háború utáni bevándorlók kulturális imperializmusa szolgáltatta az érvrendszer alapját a nacionalistáknak a kizáró állampolgári politika igazolására.

Pabriks szerint a dilemmát az jelentette, hogy a lett kultúra és nyelv expanziója, valamint a lakosság szabadságra és demokráciára vonatkozó követelése egybeestek, összemosódtak. Ebből azok jöttek ki jól, akik a „metszetbe” estek. A „két halmaz uniója” ellen legfőképpen a kultúra és a nyelv vé-

delmével érveltek. Történelmi tényekkel magyarázható, hogy a lettek nemzetértelmezése miatt etnocentrikus és miért a különbözőségek hangsúlyozására épít, hiszen a lettek nemzetüket a közös nyelv, kultúra és faj bázisán képzelték el létrehozni.²⁸

Az örök kisebbségi lét szindrómájából adódik, hogy a lettek képtelenek megfelelni a többségi szerepükből adódó feladatoknak. A felelősségteljes többség egyik jellemzője lenne a kisebbségekkel szemben tanúsított tolerancia. A politikai elit szentimentális érvelése szerint azért nem adták meg a politikai és polgári jogok mindegyikét a bevándorlóknak, mert úgy veszélyt jelentettek volna a lett identitásra és a frissen helyreállított függetlenségre.

Az etnikumközi kapcsolatok alakulása

A nacionalista tábor úgy véli, hogy az állampolgársági törvénnyel kiválasztásra került etnopolitikai irányvonal volt a legmegfelelőbb a lett identitás és Lettország mint független nemzetállam biztonságának garantálása szempontjából. Ezzel szemben Pabriks disszertációjában arra vállalkozik, hogy bebizonyítsa, a lett etnopolitika potenciális fenyegetést jelent az államra nézve. Ha elfogadjuk Tabajdi Csaba hipotézisét, miszerint az „elégedett kisebbség a legkisebb kockázat” a többség és az etnikumközi kapcsolatok szempontjából, akkor beláthatjuk, hogy Pabriks józanul értékeli az állampolgársági politika következtében kialakult helyzetet.²⁹ Egy orosz ajkú „nem-állampolgár”, a *Yac* című lettországi orosz nyelvű napilap külpolitikai munkatársa, szerint a társadalmi feszültségek robbanása elkerülhetetlennek látszik Lettországban.³⁰

A parlament három éven keresztül (1991–1994) képtelen volt megoldani az állampolgársági kérdést. Ennek következtében egyre nőtt azon nem lett nemzetiségűek száma, akik nem kívánták megszerezni az állampolgárságot. Ez az arány egy éven belül, 1993-ban, 7-ről 28%-ra növekedett kérdőíves felmérések szerint. Azok aránya, akik úgy gondolták, megpróbálnak állampolgárságot szerezni, egy év leforgása alatt jelentős mértékben csökkent, a januári 67% év végére 41%-ra apadt. Pabriks úgy vélekedik, ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a továbbiakban sokan nem is törekedtek arra, hogy integrált részeivé váljanak a lett társadalomnak. Sőt, ez az érzés még inkább katalizálta az elidegenedést az újonnan helyreállított állam és a nem lett nemzetiségű lakosság között (*L. 2. sz. táblázat*).

Miért használja Pabriks a kontraproduktív jelzőt az állampolgársági politika jellemzésére, és miért tekinti azt kockázatosnak? Kontraproduktívnek azért nevezhető ez a gyakorlat, mert teljesen más lett a következménye, mint ami a tulajdonképpeni célja volt. E politika célját Brubaker rendszerével közzéítem meg: „Ami orosz volt a Szovjetunióban, az kiterjedt az egész terüle-

tére, az oroszország túl nagy volt és túl általános.” A kulturális és politikai hegemónia az, aminek reinkarnációjától leginkább félnek a lettek. Az oroszok közéleti státuszuk és nyelvi privilégiumuk birtokában az egész unióra mint saját területükre gondoltak. Ahhoz, hogy ez irredentizmusban öltön testet, az orosz ajkúaknak intézményesülniük kellene, nemzeti alapon definiálniuk önmagukat, ami a szovjet időkben hiányzott, hiszen „oroszul” léteztek a közéletben.³¹ A nemzeti gondolatot és az intézményesülés igényét pedig a lett állampolgári politika által kiváltott keserűség és düh teremtette meg. „Lettországból a nemzeti protekcionizmus mai méretei az ésszerű határokat is túllépik és a tudományos nyelvhasználatban csak a pszichiátria nyelvén írható le. A hivatalos politika szintjére emelték, az ország lakosságának 1/3-át kiszorítják a határokon túlra. A maradék 15-20%-nyi lakost asszimilálni akarják.” Siselina szerint az állampolgárságról való lemondás – jelen esetben lemondás az állampolgárság megszerzésének procedúrájáról – a nemzeti protekcionizmus elleni védekező mechanizmus.³² Annál inkább a nemzet általi meghatározásra fognak törekedni az orosz kisebbségek, minél nemzetiségibb politikát folytat az állam. Az „állampolgár – nem állampolgár” dichotómiát „lett – nem lett” alapon éppen az állampolgársági törvény intézményesítette.

2. sz. táblázat

A társadalmi értékelés az etnikumközi kapcsolatok minőségéről (százalék)

Kapcsolat minősége	1991. június		1991. szeptember		1992. március		1992. június	
	A	B	A	B	A	B	A	B
Jó	31	28	46	39	42	27	31	24
Rossz	33	36	16	21	34	43	30	48
Nem tudja	35	35	37	40	24	31	37	27

A: lettek; B: más nemzetiségűek

Forrás: Pabriks 1996, 162. p.

Azt, hogy Lettország függetlenségét veszélyeztetné az intézményesült orosz ajkú csoportok döntési helyzetbe hozatala, a hűtlenség vádjának retorikájával hangsúlyozta a politika. A lojalitás, mint az állampolgárság megszerzésének feltétele, alapvetően minden nem lett nemzetiségű esetén megkérdőjelezhető, mi másért mondaná Bíró Gáspár, hogy egyes államokban a kisebbségekre mint nemzetbiztonsági veszélyforrásra tekintenek. Egyre elterjedtebb az a felfogás, miszerint a kisebbségek, amelyek egy másik országban államalkotó nemzet kisebbségei, tulajdonképpen az „anyaország” ötödik hadoszlopai.³³ Jelen esetben egy 140 milliós állam „mozgatható előőrséről” van szó egy mindössze 2,3 millió lakosú ország területén.

Pabriks úgy véli, a helyes megoldás az lett volna, ha gyorsan lefektetik a honosítás ésszerű feltételrendszerét, egy olyat, mely a jelentkező lett nyelvtudásán és az új állam iránti lojalitásán alapul. Mindkét feltétel egyéni elbírálást igényelt volna. Ehelyett ettől független tényezők alapján, mint életkor és születési hely, alkottak csoportokat az ablakrendszerhez.

A nem-állampolgári státusszal kapcsolatos aggályok

Vizi Balázs azt írja az európai integráció kisebbségpolitikákra gyakorolt hatásáról, hogy Európában az Emberi Jogok Európai Egyezményével, az emberi jogok védelmének az egyének állampolgárságától való függetlenné válásával kikerül az államok kezéből az emberi jogok kizárólagos védelme.³⁴ Felvetődik a kérdés, hogy, habár állampolgárságtól függetlenek, de az állampolgárság meglétéhez kötöttek-e az emberi jogok? „Nyilvánvaló, hogy a polgári szabadságjogok egyetemesek és minden állampolgár számára érvényesek.”³⁵

„A hidegháború utolsó foglyai, Lettország hontalanjai saját elbeszélésükben” azért hatásos kiadvány, mert benne arcot kapnak azok, akiket a Lett Statisztikai Hivatal számai rejtenek. A fogoly, egy mozgásában korlátozott egyén, aki büntetésben van, mert vádolják valamivel, akinek viselkedésétől függ a további sorsa, és akinek egész további életét megpecsételi a fogolyként töltött időszak, főként, ha ismét be akar illeszkedni a társadalomba. Milyen kapcsolat áll fenn a lett állam és a területén élő nem-állampolgárok között? Értelmezhető egyáltalán a fogalmainkkal az az átmenetinek szánt, de immáron 18 éve megkövült jogcím, hogy nem-állampolgár? Ez a „fantom jogállás”, melyet 1995-ben fogadtak el, egyrészt már tartalmaz néhány olyan egyetemes jogot, mint az anyanyelv használata, amíg az nem ellentétes más törvénnyel, tolmácsot kaphat a bírósági eljárások során. A nem-állampolgári státusz a tartós tartózkodási engedéllyel azonos jogokat tartalmaz. A mozgásszabadságra vonatkozóan jogosult az illető egy úgynevezett idegen útlelvel (hivatalos nevén *nepilsoņa pase* – alien's passport) kiváltására, mellyel 7 országba vízummentesen (a szomszédos országok, valamint Dánia, Nyugat-Szamoá) beléphet az illető, a többi országba utazás esetén joga van kiváltani a vízumot.

Felmerül a kérdés, hogy egy ország állampolgársági politikája mennyiben diszkrecionális. Egy alapelv a sok közül, melyet az Egyesült Nemzetek Nemzetközi Jogi Bizottsága dolgozott ki az államutódlással kapcsolatos állampolgárságot érintő kérdések tisztázására, hogy „az érintett államoknak mindent meg kell tenniük, hogy akik a felbomlás időpontjában az állam állampolgárságával rendelkeztek, ne váljanak hontalanná a jogutódlás következtében”.³⁶

A Szovjetunió megszűnésével minden, korábban szovjet állampolgár elvesztette állampolgárságát. Lettország nem utóállam, viszont a nemzetközi jogi helyzet megváltozásának oka a terület vagy szuverenitás átengedése, jelen esetben egy állam felbomlását követően helyreállítottak egy másik, korábban létező államot. Az ENSZ Menekültügyi Főbizottságának (UNHCR) iránymutatásában az áll, hogy „ebben az esetben egyes személyek hontalan-ná válnak, ha nem szereznek állampolgárságot az új jogszabályok alapján, vagy megtagadják tőlük az állampolgárságot a korábban hatályos jogszabályok és gyakorlat átértelmezése miatt”.³⁷

Született egy európai tanácsi egyezmény is a hontalanság elkerüléséről államutódlás esetén. Ebben az szerepel, hogy az állampolgárság kiadásánál mérlegelni kell az érintett személy és az állam kapcsolatát, szokásos tartózkodási helyét a jogutódlás időpontjában, az érintett személy akaratát, területi származását. Az említett változókat mérlegelték a regisztráció során, igaz, az állammal való kapcsolat kérdésében korántsem jóhiszeműen jártak el a hatóságok. Nem azt kérdezték, támogatta-e a függetlenség helyreállítását, vagy hogy tagja volt-e a Népfrontnak, hanem az után kutattak, hogy a szovjet hadsereggel, a KGB-vel volt-e az illetőnek kapcsolata. A válaszok alapján eldöntötték, ki jogosult a nem-állampolgári státuszra.

„A hontalanság megelőzése a nemzetközi közösség elsőrendű érdeke, míg a többes állampolgárság elfogadása vagy elutasítása az egyes államok belső ügye.” A „nem-állampolgári” státusz létrehozása mentesíti Lettországot a hontalanná tétel vádjá alól. Az állampolgárrá válás előtt azonban csak azoknak nyílik meg az út, akik a lett állampolgársági eskü szövegét elmondják, hiszen annak tartalmi szabályozása nemzetállami hatáskör: „Teljes egészében és örökre lemondok bármely más állampolgárságról, más állam iránti hűségéről és alárendeltségről. [...] Kötelezem magam, hogy szükség esetén életemet sem kímélve a törvény adta rendben megvédem a Lett Köztársaság szuverenitását és függetlenségét.”³⁸ A már sokat taglalt lojalitást a kettős állampolgárságot kizáró passzussal, és az „életemet sem kímélve megvédem Lettországot” kimondatásával biztosítja a törvény. Sokan az eskü miatt nem kívánnak élni a honosítás lehetőségével.

Lettország kisebbségkonceptiója

2005. május 26-án ratifikálta a lett törvényhozás az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló keretegyezményét. Mivel a keretegyezmény nem fogalmazza meg, mit ért nemzeti kisebbség alatt, a Saeima meghatározta, kikre kívánja kiterjeszteni a konvenció rendelkezéseit. „A valóságban minden állam saját kisebbségkonceptióval érvel, úgy, hogy ő maga ne essen kisebbségvédelmi intézkedés hatálya alá” – írja Szalayné a kisebbségvéde-

lem intézményrendszeréről írott könyvében.³⁹ A parlament nemzeti kisebbségnek ismeri el azokat, akik a kultúra, vallás vagy nyelv tekintetében különböznek a lettektől, hagyományosan, generációk óta Lettorszáiban élnek, magukat a lett államhoz és a lett társadalomhoz tartozónak tekintik, és szeretnék megvédeni és fejleszteni kultúrájukat, nyelvüket, vallásukat.⁴⁰

A félreértések elkerülése végett azt is tisztázta a lett törvényhozás, hogy kik nem esnek a keretegyezmény hatálya alá. Azok a személyek, akik nem állampolgárai Lettországnak vagy más országnak, de tartósan és legálisan élnek az ország területén, és a keretegyezményben lefektetettek alapján nem tartoznak a nemzeti kisebbség kategóriába, de magukat nemzeti kisebbségekkel azonosítják a fenti definíció értelmében, azokra nem vonatkoznak a keretegyezményben meghatározott jogok, hacsak azok biztosítása nem része a lett törvényeknek.

A Saeima két határozatot is elfogadott arról, hogy a keretegyezmény 10. cikkének második pontját és a 11. cikkének harmadik pontját nem tekinti magára nézve kötelezőnek, mivel azok az ország alkotmányával ellentétesek. Az alkotmány, a Satversme 101. cikkelye ugyanis kimondja, hogy „Lettország minden állampolgárának, és az Európai Unió azon polgárainak, akik tartós tartózkodási engedéllyel élnek Lettorszáiban, joguk van a helyi önkormányzatok munkájában való részvételre. Az önkormányzatok munkanyelve a lett.” A 104. cikkely pedig így szól: „Mindenkinek joga van az önkormányzatokhoz és a kormány intézményeihez beadvánnyal fordulni, és arra megfelelő választ kapni. Mindenkinek joga van választ kapni lett nyelven.”⁴¹ A keretegyezmény említett részei az alkotmány idézett részleteivel ellentétesek. A 10. cikk 2. szakasza így szól: „a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek által hagyományosan vagy jelentős számban lakott területeken, [...] a Felek erőfeszítéseket tesznek arra, hogy biztosítsák – lehetőség szerint – e személyek és a közigazgatási hatóságok közötti kisebbségi nyelv használatát elősegítő feltételeket.” A 11. cikk 3. szakasza pedig úgy rendelkezik, hogy „olyan körzetekben, amelyek hagyományosan nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által jelentős számban lakottak, a Felek törekedni fognak arra, hogy jogrendszerük keretében, [...] a hagyományos helyi neveket, utcaneveket és egyéb, a közösség számára szánt földrajzi megjelöléseket a kisebbség nyelvén is kiírják, ha megfelelő igény van ilyen jelzésekre.”⁴²

A Külügyminisztérium sajtóközleménye hozzáteszi, hogy a keretegyezmény ratifikálásával Lettország ismét tanúsította, hogy az országban az emberi jogok védelme a legmagasabb szintű nemzetközi standardokhoz alkalmazkodik.⁴³

A nem-állampolgári jogállás egyik legfontosabb kitétele tehát, hogy az ilyen státuszúak nem tekinthetők a kisebbségek tagjainak. Ezt az érvelést az Európai Unió teljes mértékben akceptálja, tekintve, hogy a kisebbség terminusának vitái még nem zárultak le. A dolgok nevének nevezése rendkívül bo-

nyolult ebben az esetben. Az állampolgár és „nem-állampolgár” törésvonal ugyanis nem esik egybe a lett nemzetiségű és nem lett nemzetiségű törésvonallal. Adott esetben a roma lakosok 89,3%-a, a lengyelek 60,9%-a, a zsidók csaknem fele, míg az orosz nemzetiségűek 37,9%-a kapott állampolgárságot, következésképpen ők kielégítik a kisebbségi megnevezés elvárásait.

3. sz. táblázat

Állampolgárok aránya egyes etnikai csoportokon belül és a „nem-állampolgári” státuszúak száma etnikumonként 1995 -ben

Etnikum	Állampolgárok aránya az etnikumon belül (%)	Nem-állampolgár (fő)
Lettek	98,3	24 200
Romák	89,3	800
Lengyelek	60,9	25 300
Zsidók	44,7	8 400
Beloruszok	19,3	8 700
Oroszok	37,9	473 000
Ukránok	6	64 4000

Forrás: Pabriks 1996, 153. p.

A hibrid kisebbség fogalma alkalmazható az összes orosz ajkúra a Lett Köztársaságban. Ezt a kifejezést olyan csoportokra tekinti érvényesnek az Európai Unió, amelyek „a nemzeti és a bevándorló kisebbségek karakterjegyeit is magukon viselik.”⁴⁴ Lettországból párhuzamosan létező csoportok vannak egyazon kisebbség tagjai között, s nem csak az oroszokra vonatkozik ez az állítás. Minden etnikum tagjai között megtalálhatók a történelmi nemzeti kisebbségi csoportok és a bevándorlók is.

A történelmi, őshonos nemzeti kisebbségek védelmének igénye és a bevándorló kisebbségek integrálásának problémája párhuzamosan állítja kihívás elé az Európai Uniót. Tabajdi Csaba úgy véli, sürgető és elengedhetetlen a kisebbségek e két típusa közötti különbségtétel, mert, mint mondja, problémáik is jelentősen különböznek egymástól. A nemzeti kisebbségek védelme és az új bevándorló kisebbségek integrációja, tömören fogalmazva, ezek a kisebbségpolitika kulcsfeladatai. A hibrid kisebbségek esetén ennek megfelelni lehetetlennek tűnik. Az a felvetés pedig, hogy a hatóságok nem tehetnek semmilyen megkülönböztetést a különböző kisebbségi csoportok, így az őshonos nemzet és a bevándorlók között, egyenesen utópisztikusnak hat.

Az integráció előrehaladása az oktatás területén

A lett nyelvpolitika összhangban működik az állampolgársági politikával. Lettország hivatalos nyelve a lett, ez áll az alkotmányban. Az orosz ajkú lakosság szociális kondícióira a nyelvtörvény talán még nagyobb hatással volt, mint az állampolgári státuszuk elvesztése. Az értelmiség egy része elvesztette munkáját, mert szakmájának gyakorlásához előírták a lett nyelv kommunikációs szintű, illetve annál magasabb ismeretét. Így történt ez tanárokkal, újságírókkal, a kulturális élet szereplőivel, orvosokkal egyaránt. A folyamat 1989-ben vette kezdetét és a szovjet érára jellemző „aszimmetrikus kétnyelvűség” felszámolására irányult. 1992-ig fokozatosan lecserélődtek az emberek olyan hivatali pozíciókban, ahol eddig az orosz nyelv magas szintű ismerete volt az előírás. Az orosz tanítási nyelvű általános és középiskolák támogatása 1992 után is tovább folytatódott. Az állami egyetemek viszont ekkor már csak lett nyelven oktathattak.

A kormány az adminisztratív intézkedések mellett hosszú távú nyelvoktatási programok kidolgozásával ösztönözte a lett nyelv elsajátítását. 1994 és 1995 között az ENSZ Fejlesztési Programjának (UNDP) segítségével létrehozták a Lett Nyelvtanulás Nemzeti Programot (NPLLT). Ez nem jelentett mást, mint teljesen új módszertanra alapozva felépíteni egy olyan rendszert, mely új tankönyvekből, továbbképzett, felkészült nyelvtanárokból áll, akik képesek 10 év leforgása alatt 180 000 felnőtt és 180 000 diák lett nyelvi kompetenciáinak kiépítésére, illetve javítására. Ez a program összefonódott a közösségi oktatási rendszer átalakításával. Az ország számos pontján jelentős eredményekről számoltak be. A fővárosban például azért javult sokat a diákság lett nyelvtudása, mert világossá vált számukra, hogy e nélkül nem mehetnek felsőoktatási intézménybe.⁴⁵

Az oktatáspolitikai egyik legnagyobb dilemmája, hogy hogyan segítse az etnikai integrációt, ami a legfőbb feladata lenne. A célhoz vezető eszköz a szovjet időkből örökölt szegregált iskolarendszer megszüntetése lenne. Ez a szegregáció nyelvi alapon jött létre. A lettek lett, míg az oroszok, és minden más kisebbség, orosz iskolába járt. A mechanizmus kitermelt egynyelvű oroszokat és kétnyelvű letteket.

Az alapgondolat az ország függetlenségének helyreállításakor az volt, hogy speciális kisebbségi iskolákat kell létrehozni a lengyel, ukrán, zsidó, litván, észt kisiskolások, és kétnyelvű intézményeket az orosz anyanyelvű tanulók számára. Ehelyett a kisebb létszámú nemzetiségek eloroszosodása ment végbe, és az orosz diákoknak csak felét sikerült nyelvileg integrálni lett környezetükbe.⁴⁶

Az előző oktatásért felelős EU-biztos véleménye is az, hogy jobb teljesítményt nyújtanak a „hátrányos helyzetű fiatalok” (bevándorlók), ha a többségi nyelvet jól beszélő diákokkal tanulhatnak együtt. Ezt az esetet vizsgálták

oktatáskutatók 1997-ben, és arra jutottak, hogy nem szerencsés eltérő etnikai háttérű gyerekek integrált oktatása.

A tanárok úgy nyilatkoztak, hogy túl sok nem lett nemzetiségű tanuló jelenléte negatív irányba befolyásolja az osztályt. Főként az orosz zsargon befolyásától tartanak, és arra panaszkodnak, hogy az oktatás tempóját lassítják ezek a gyerekek, mert nekik mindent többször és alaposabban el kell magyarázni. Panaszolták azt is, hogy ha a szülők nem beszélik a lett nyelvet, akkor nem tudnak segíteni gyermekeiknek a tanulásban, nem tudnak a tanárokkal sem konzultálni, nem vesznek részt a szülői értekezleteken. A megkérdezett gyerekek 55%-a nem észlelt a szituációból adódó problémát, míg a tanároknak csak 25%-a érzett így. A nem lett tanulók megjelenése a lett többségű osztályban a pedagógusok állítása szerint hátrányos helyzetet teremthet a többségben lévők számára, mivel tény, hogy az orosz ajkú diákok és szüleik sokkal energikusabbak és célorientáltabbak, mint lett társaik. A felmérések után mind az orosz, mind pedig a lett érdekképviseltek úgy vélték, az asszimilációs politika nem lehet célravezető.

1995-ös érettségi eredmények az orosz ajkú diákok lett nyelvtudásának elkeserítő állapotáról számolnak be. Ami a lett közvéleményt sokkolta, hogy ebben az időben a diákok nagy része úgy vélte, képes lesz boldogulni az államnyelv ismerete nélkül is. Panaszra ad okot továbbá, hogy ezekben az iskolákban olyan tanárok tanítanak, akik nem, vagy csak keveset beszélnek lettül, és a Szovjetunió valamely részéről érkeztek. A használt tankönyvek és oktatási segédanyagok minősége is nagy kívánnivalót maga után, mivel azok vagy a szovjet időkből vagy az Orosz Föderációból származnak, melyek relevanciája kétséges.

Megoldásnak a pluralista modell olyan értelmezése tűnik, mely megtartja a kisebbségi oktatási nyelvű intézményeket, és azokban fokozatosan vezetné be a teljes körű nyelvi integrációhoz szükséges intézkedéseket. Az ilyen iskolának prototípusa a színvonalas anyanyelvi és lett képzést nyújtó lengyel iskola. Ehhez azonban szükséges a Lengyel Köztársaságtól kapott támogatás, a működő csereprogramok.

1995-től a minisztérium előírta az orosz iskoláknak, hogy két vagy három tárgyat lettül tanítsanak. Ám szomorúan tapasztalta, hogy olyan tantárgyakra esett az iskolák választása, ahol kisebb szerepe van a verbális kommunikációnak, mint a testnevelés és művészeti órák. 1997-ben az orosz tanítási nyelvű gimnáziumok tanulóinak 7%-a nyilatkozta, hogy folyékonyan beszél lettül. Minthogy a lett nyelv elsajátítása az integráció alapja, és a kormány legfőbb céljai között a lett nyelv szerepének erősítése szerepel, 2003-ban megreformálta a kisebbségi középiskolák tantervét.

A módosítások értelmében, azokban az intézményekben, ahol az oktatás nyelve nem a lett, a továbbiakban a tantárgyak 60%-át, minimum öt tantárgyat, kötelesek lettül tanítani. A maradék 40%-ot olyan tantárgyak tehetik ki,

melyek valamilyen módon kötődnek az adott kisebbség nemzeti kultúrájához, történeleméhez. 2007-től minden államilag szervezett vizsga lett nyelven zajlik. Ennek sikerességét biztosítandó, sok iskola inkább minden tantárgyat az államnyelven oktat.

2003-ban és 2004-ben minden idők legnagyobb orosz ajkú megmozdulására került sor Lettorszáiban. Ez volt az a pillanat, mikor betelt a pohár sokaknál. A szülőknél, mert gyerekeik jövőjét féltették, a diákoknál, mert az anyanyelvükön akartak tanulni. Megalakult egy csoport az orosz nyelvű iskolák védelmére, a Штаб защиты русских школ. Akcióik során az iskolák kapuihoz láncolták magukat, számos demonstrációt szerveztek, ahol a diákok „Lettország – Európa szégyene” „Lett nyelv – igen, Asszimiláció – nem” transzparensekkel vonultak. A gimnazisták „El a kezekkel az orosz iskoláktól!” feliratú pólókban jártak iskolába, de megakadályozniuk nem sikerült a reform bevezetését.⁴⁷

A 2009-es önkormányzati és EP-választások eredményeinek értékelése etnopolitikai szemszögből

„A közép-kelet-európai etnikai alapon szerveződő pártok olyan kisebbségek érdekeinek képviselését látják el, melyek helyzete alkotmányjogilag nem szabályozott” – írja Vizi Balázs.⁴⁸ A lettországi pártstruktúrára különösen igaz ez az állítás. Eddig, 16 év alatt egyszer sem került arra sor, hogy bármely orosz párttal koalícióra léptek volna a jórészt konzervatív értékrendű lett pártok. A két sikeresnek mondható, a Saeimába rendszeresen bekerülő „orosz” párt: a mérsékelt SC, akinek már sikerült egyszer kívülről támogatnia egy koalíciót, és a nála radikálisabb, vállaltan a „nem-állampolgárok” érdekeit képviselő PCTVL (Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā – Emberi Jogokért az Egyesült Lettorszáiban) A két párt nem ápol jó kapcsolatokat egymással, együttműködési kísérleteik nem bizonyultak tartósnak. Míg az SC a honosítási folyamatban látja a „nem-állampolgári” kérdés megoldását, addig a PCTVL, élén Tatjana Zsdanoka EP-képviselőasszonnyal, az állampolgárság feltételek nélküli megszerzéséért kampányol.⁴⁹

2004-től „harcukhoz” új tér nyílt, ezek közül a legfontosabb az Európai Parlament. Ahogy Pap András László Eric Hobsbawm gondolatait idézve megjegyzi, a nemzeti mozgalmak (kisebbségi, etnoregionális pártok) számára ez jobb megoldást jelenthet, mint az „asszimilációra és homogenizációra törekvő saját nemzetállamok délibábját kergetni”.⁵⁰ A csatlakozás évében megrendezett európai parlamenti választásokon a lett pártok 9 mandátum elnyeréséért kampányoltak. A JL (Jaunais Laiks – Új Éra) két, a TP (Tautas Partija – Néppárt) egy, az LC szintén egy mandátumot nyert el. Mindkettő jobbközép konzervatív párt, 20-25%-os támogatottsággal. A nacionalista TB a

2004–2009 időszakban 4 fővel képviseltette magát az EP „Unió a Nemzetek Európájáért” frakcióban. A PCTVL a szavazatok 10,66%-ával Tatjana Zsdanoka képviselőasszonyt juttatta az EP-be. Zsdanokát megválasztották a Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup alelnökévé, melynek már harmadik ülése a lettországi orosz ajkúakkal foglalkozott, 2005. február 24-én. Főként a diszkrimináció-mentesség és esélyegyenlőség területén volt aktív.

2009. június 6-án Lettorszáiban az európai parlamenti választásokkal párhuzamosan zajlottak a helyhatósági választások is. 8 képviselői hely sorsáról döntött a lett lakosság ezen a napon. A kormánykoalíció egyik tagja, a PS (Pilsoniskā Savienība – Állampolgári Unió) kapta a legtöbb szavazatot, 24,33%-kal két helyet nyert el az EP-ben. A szintén kormányon lévő JL 6,66%-ot ért el, és egy mandátumot szerzett. Ivars Godmanis, aki két ízben is volt miniszterelnök, az LPP/LC (Latvijai Pirmā Partija / Latvijai Ceļš – Lettország Első Pártja / Lett Út Pártszövetség) színeiben a Liberálisok és Demokraták Szövetsége Európáért frakcióban ül jelenleg. Tatjana Zsdanoka ismét mandátumhoz jutott, pártja, a PCTVL a szavazatok 9,66%-át kapta.

A drámai változás az, hogy Lettország, ahol a „keleti szláv pártok jövője nem fest túl rózsásan, ha a nagyobb politikai, kormányzati befolyásra való esélyüket nézzük”, 3 orosz, köztük 2 baloldali képviselőt szavazott be az Európai Parlamentbe.⁵¹ Az orosz kisebbséget képviselő, baloldali értékeket valló SC két mandátumot szerzett. A választás minden kétséget kizáróan legnagyobb vesztese a TB nemzeti konzervatív párt, aki a szavazatok 7,45%-ának megszerzésével, az előző ciklusban meglévő 4 helyéből hármat elvesztett.⁵² A helyhatósági választások is történelmi jelentőségű eredményt hoztak, Riga főpolgármesterévé Nils Ušakovst, az SC orosz nemzetiségű elnökét választották.

Korai lenne a hangsúlyok áthelyeződését máris a társadalmi feszültségek robbanásának tartani. Mindenesetre egy 16 éve folyamatosan jobboldali kormányokat kitermelő berendezkedés ilyen mértékű elmozdulását egy olyan környezetben, ahol a konzervatív erők jelentős fölényvel végeztek összeurópai szinten, nem lehet szó nélkül hagyni. Megfigyeléseim alátámasztására említeném, hogy 2009. november 12-én, a *Baltic Times* című angol nyelvű lap internetes kiadásának vezető cikke arról szól, hogy a koalíción lévő pártok, a JL, a PS és a 2008 szeptemberében alakult, Artis Pabriks volt külügyminisztert is a sorai közt tudó SCP (Sabiedrība Citai Politikai – Társadalom egy Másfolyan Politikaért) egy jobbközép pártszövetséget alakítanak. A 2010-es választásokon együtt szállnak szembe Nils Ušakovs és a farvizén evező Ainars Šlesers előretörésével.⁵³ Ikstens azt írja 2006-ban, hogy az orosz pártoknak belátható időn belül nem lesz esélyük szert tenni komoly befolyásra, és ez így is marad, amíg nem közelítenek egymáshoz a „lett és orosz értékek.” Nem úgy gondolom, hogy az értékek közeledésének lenne eredménye Ušakovs és Šlesers „összeborulása” a rigai közgyűlésben. Ismerve Šlesers el-

veit, most is előbb felfedezte, honnan fújnak a szelek, mint a lett elit többi tagja.⁵⁴ Ha ő már helyezkedik, akkor 2010-ben, először a függetlenség helyreállítása óta olyan kormány alakulhat Lettorszáiban, melyben az orosz ajkú lakosság érdekei képviselve lesznek, vagy továbbra is ellenzékben, de nagyobb erőt képviselve lesznek jelen a keleti szláv pártok a törvényhozásban.

Összefoglalás

A Lettorszáiban élő kisebbségek, nem-állampolgárok, bevándorlók viszonya 18 évvel a függetlenség helyreállítása, 5 évvel az ország EU-taggá válása után még mindig rendezetlen. Az állampolgársági törvény arra az alapelve épül, hogy Lettorszáiban nem szovjet utódállam, hanem függetlenségét helyreállított állam, amely ily módon az 1921–1940 között fennálló Lett Köztársasággal jogfolytonos.

Lettorszáiban politikai gyakorlata, mellyel az orosz ajkúakat kezeli, teljesen egyedi értelmezésekre kényszeríti a politikusokat, a nemzetközi szervezeteket, kutatókat. Érvrendszere alapján nem kényszeríthetőek ki az orosz ajkú lakosságára a nemzetközi kisebbségvédelmi normák, mivel bevándorlónak, nem pedig kisebbségnek tekintik ezt a csoportot. Az úgynevezett hibrid kisebbségek kategóriája alkalmazható Lettorszáiban esetében, mely a történelmi kisebbségeket is magukon viselő, új bevándorló csoportokat jelöli. Az államutódláshoz kapcsolódó, az új állampolgárság megszervezésére, a hontalanság elkerülésére irányuló egyezmények alapján szintén nem támadható a gyakorlat, mivel a nem-állampolgári státusz „feltalálásával” nem vádolható több százezer ember hontalanná tételével.

Mindettől függetlenül a gyakorlat nehezen igazolható. Minthogy az elégedett kisebbség a legkisebb kockázat, ez az a kérdés, ahol igazán kiütközik, hogy a politika céljával ellentétes eredményt ért el. Egyrészt konzervált egy nemzeti hovatartozáson alapuló törésvonalat, másrészt együttműködésre, intézményesülésre készítette az addig szervezetlen orosz ajkú lakosságot, és negatívan befolyásolta az etnikumközi kapcsolatok minőségét. A politikai elit ugyanis a legradikálisabb megoldást, a leginkább szegregáló gyakorlatot tartotta kifizetődőnek. A téves döntés igazolására kidolgozott retorika egyre inkább jobbra tolta a közéletet, mely továbbra is az orosz ajkú lakosság ellenségképéből táplálkozik. Az ellenség pedig az orosz kisebbségeket képviselő pártokban manifesztálódik, akikre a Saeimában ülő lett pártok nem tekintenek partnerként.

Jegyzetek

- ¹ A legnagyobb etnikai csoportok az oroszok (27,8%), fehéroroszkok (3,6%), ukránok (2,5%), lengyelek (2,4%), litvánok (1,3%). 2009. évi adatok szerint a rigai lakosok 42,3%-a lett nemzetiségű. Daugavpils körzetében 40,3% a lett nemzetiségű lakosok aránya, Daugavpils városában pedig csak 17,6% a lettek aránya. A számottevő oroszok mellett a lengyelek és fehéroroszkok aránya is magas. Latgale régió másik nagyvárosa, Rezekne lakosainak 44%-a lett nemzetiségű. <<http://data.csb.gov.lv/>> (letöltve: 2009. 11. 02.)
- ² Miklósi Zoltán: A politikai közösség határai. *Fundamentum* <<http://157.181.181.13/dokuk/06-02-02.pdf>> (letöltve: 2009. 10. 02)
- ³ Pabriks, Artis – Purs, Aldis: *Latvia: The Challenges of Change* (Routledge, London, 2001) 75. p.
- ⁴ Muižnieks, Nils: Government Policy and the Russian Minority. In: Muižnieks, Nils (ed.): *Latvian-Russian Relations: Domestic and International Dimensions* (Latvijas Universitāte, Riga, 2006) 11. p.
- ⁵ Pabriks–Purs: *i.m.*, 54. p.
- ⁶ Pabriks, Artis: *From Nationalism to ethnic policy. The Latvian nation in the present and the past* (Ph.D. Dissertation, 1996) 144. p.
- ⁷ Muižnieks, Nils – Brands Kehris, Ilze: The European Union, democratization and minorities in Latvia. In: Paul J. Kubicek (ed.): *The EU and Democratization* (Routledge, London, 2003) 32. p.
- ⁸ Pabriks: *i.m.*, 146. p.
- ⁹ *Отряд милиции особого назначения* (Orosz Különleges Rendőri Egységek) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/country_profiles/1108059.stm> (letöltve: 2010. 05. 09.)
- ¹⁰ Pabriks–Purs: *i.m.*, 61. p.
- ¹¹ Ginkel, John: Identity construction in Latvia's „singing revolution”: why inter-ethnic conflict failed to occur, *Nationalities papers* 2002/3 403–433. p.
- ¹² Pabriks–Purs: *i.m.*, 64. p.
- ¹³ *Uo.*, 69. p.
- ¹⁴ Vebers, Elmars: Demography and ethnic politics in independent Latvia, *Nationalities papers* 1993/2, 191. p.
- ¹⁵ Siselina említi, hogy 16 évnyi otthagadás szerepelt a honosítás feltételeként az előzetes tervekben. Siselina, Ljuba: Az orosz Trianon. Határon túlra került oroszok, *Regio* 1993/2, <<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00014/pdf/01.pdf>> (letöltve: 2008. 09. 20.)
- ¹⁶ Muižnieks – Brands Kehris: *i.m.*, 33–34. p.
- ¹⁷ Pabriks: *i.m.*, 158. p.
- ¹⁸ *Uo.*, 159. p.
- ¹⁹ Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században* (Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003) 189. p.

- ²⁰ Muižnieks: *i.m.*, 16. p.
- ²¹ Mitrofanovs, Miroslavs: *The last prisoners of the cold war. The Stateless People of Latvia in their own words* <http://www.pctvl.lv/i/doc/last_prisoners.pdf> (letöltve: 2009. 11. 10.)
- ²² Bosznay Csaba: Köztársasági elnök, párt- és nemzetiségi politika Lettországbán 1991–1999 között, *Kisebbségkutatás* 2005/4
- ²³ Brubaker, Rogers: *Nacionalizmus új keretek között* (L' Harmattan–Atelier, Budapest, 2006) 50. p.
- ²⁴ Pabriks–Purs: *i.m.*, 75. p.
- ²⁵ Miklósi: *i.m.*
- ²⁶ Aasland, Aadne: Russians in the economy. In: Muižnieks, Nils (ed.): *Latvian-Russian relations: Domestic and international dimensions* (Latvijas Universitate, Riga, 2006) 54. p.
- ²⁷ Miklósi: *i.m.*
- ²⁸ Pabriks: *i.m.*, 164–166. p.
- ²⁹ Tabajdi Csaba: Sziszüphosz az Európai Unióban. Az európai uniós kisebbségvédelem ellentmondásai. In: Tabajdi Csaba (szerk.): *Pro minoritate Europea. Az európai kisebbségéért* (EU-Ground Kft., 2009) 43. p.
- ³⁰ Mitrofanovs: *i.m.*
- ³¹ Brubaker: *i.m.*, 55. p.
- ³² Siselina: *i. m.*
- ³³ Bíró Gáspár: Őshonos kisebbségek, menekültek, menedéket kérők, migránsok. In: Tabajdi Csaba (szerk.): *Pro Minoritate Europea. Az európai kisebbségéért* (EU-Ground Kft., 2009) 167–171. p.
- ³⁴ Vizi Balázs: Regionális, kisebbségi politikai mozgalmak és az európai integráció. In: Szarka–Vizi–Majtényi–Kántor (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában* (Gondolat, Budapest, 2007) 328. p.
- ³⁵ Tabajdi: *i.m.*, 53. p.
- ³⁶ *Állampolgárság és hontalanság. Kézikönyv parlamenti képviselőknek* (UNHCR, 2007) <http://www.unhcr-budapest.org/hungary/images/stories/news/docs/10_Statelessness/10_1_statelessness%20handbook_HUN/statelessness_magyarul.pdf> (letöltve: 2009. 10. 12.)
- ³⁷ *Uo.*
- ³⁸ Siselina: *i.m.*
- ³⁹ Szalayné: *i.m.*, 187. p.
- ⁴⁰ Latvian Parliament ratifies Council of Europe's Framework Convention for the Protection of National Minorities. Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. 2005 <<http://www.mfa.gov.lv/en/news/press-releases/2005/May/27-3/>> (letöltve: 2009. 11. 12)
- ⁴¹ Constitution of the Republic of Latvia. Constitutional (Satversme) Assembly. 1922. <<http://www.humanrights.lv/doc/latlik/satver~1.htm>> (letöltve: 2009. 11. 12.)
- ⁴² Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről. Európa Tanács. 1995. <<http://www.nemzetpolitika.gov.hu/data/files/84194269.pdf>> (letöltve: 2008. 11. 24.)

- ⁴³ Latvian Parliament ratifies Council of Europe's Framework Convention, *i.m.*
- ⁴⁴ Állásfoglalásra irányuló indítvány a történelmi, nemzeti és etnikai kisebbségek védelméről és az új, bevándorló kisebbségek integrációjáról az Európai Unió keretei között. Tabajdi (szerk.): *Pro Minoritate Europea*, 358. p.
- ⁴⁵ Muižnieks: *i.m.*, 19. p.
- ⁴⁶ Karklins, Rasma: Ethnic integration and school policies in Latvia, *Nationalities papers* 1998/2, 284. p.
- ⁴⁷ <<http://www.shtab.lv/main.php?w2=about>> (letöltve: 2009.11.12.)
- ⁴⁸ Vizi: *i.m.*, 333. p.
- ⁴⁹ Ikstens, Jānis: Eastern Slavic Political Parties in Latvia. In: Muižnieks, Nils (ed.): *Latvian-Russian relations: Domestic and international dimensions* (Latvijas Universitāte, Rīga, 2006) 46. p.
- ⁵⁰ Pap András László: Nacionalizmus és nemzetállam: esszenciális vagy esetleges kapcsolat. In: Szarka–Vizi–Majtényi–Kántor (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában* (Gondolat, Budapest, 2007) 48–49. p.
- ⁵¹ Ikstens: *i.m.*, 51. p.
- ⁵² <<http://www.europarl.europa.eu/members/public/geoSearch/search.do?country=LV&language=EN>> (letöltve: 2009. október 28)
- ⁵³ Magone, Oskars: Center right parties join forces. *Baltic Times*, <<http://www.baltictimes.com/news/articles/23879>> (letöltve: 2009.11.12.)
- ⁵⁴ Ölveczky Anna: Lettország: Ainars Slesers a kormányok rákfenéje, *Index* <<http://index.hu/kulfold/lett080721>> (letöltve: 2009. 10. 29.)